

Недійсність заповіту

Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.

Недійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини.

У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах.

Однією з особливостей заповіту як правочину є те, що він водночас може бути віднесений і до нікчемних, і до оспорюваних правочинів.

Підставами нікчемності заповіту, тобто недійсності в силу закону, без необхідності прийняття рішення про недійсність судом, є складання заповіту особою, яка не мала на це права, або складання з порушенням форми та посвідчення заповіту. Оскільки право на складання заповіту має особа з повною цивільною дієздатністю (ч. 1 ст. 1234 Цивільного кодексу України), згідно ч. 1 ст. 1257 ЦК це і є основною підставою для нікчемності заповіту як такого, що складений особою, яка не мала на це права. Проте в переважній більшості випадків такі заповіти стають предметом судового розгляду, в процесі якого і визначається обсяг дієздатності фізичної особи-заповідача за допомогою посмертної судово-психіатричної експертизи. Тому попри віднесення таких заповітів до нікчемних, вони можуть визнаватися недійсними в судовому порядку.

Порушення форми та порядку посвідчення заповітів являють собою неврахування будь-яких імперативних вимог закону, підзаконних актів щодо складання заповіту (відсутність нотаріального посвідчення або посвідчення особами, яке прирівнюється до нотаріального, складання заповіту представником, відсутність у тексті заповіту дати, місця його складання, дати та місця народження заповідача тощо).

До оспорюваних заповітів за змістом частини другої коментованої статті належать ті з них, які визнаються недійсними за судовим рішенням на підставі встановлення того факту, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі. В даному випадку має місце порушення вимоги дійсності правочину, яка передбачена у ч. 3 ст. 203 ЦК.

При цьому недійсні заповіти за ч. 2 ст. 1257 ЦК слід відрізняти від класичних оспорюваних правочинів, які передбачені ч. 3 ст. 215 ЦК. До оспорюваних належать правочини, які за наявності певних порушень можуть бути визнані судом недійсними, в той час як заповіт, який складено з «пороком волі», суд має визнати недійсним.

Продовженням ст. 217 ЦК, яка встановлює, що недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини, є норма ч. 3 ст. 1257 ЦК про те, що недійсність окремого розпорядження у заповіті не має наслідком недійсності іншої його частини.

Водночас слід уточнити, що положення ч. 3 ст. 1257 ЦК застосовуються тільки в тому випадку, коли внаслідок недійсності окремого розпорядження заповіт не визнається повністю недійсним. Наприклад, якщо у заповіті був призначений єдиний спадкоємець, на користь якого була залишена уся спадщина, а також покладено виконання заповідального відказу, а після смерті заповідача такий заповіт був визнаний недійсним як такий, в якому зовнішнє волевиявлення не відповідало внутрішній волі заповідача, цілком очевидно, що розпорядження щодо заповідального відказу втрачає чинність внаслідок відсутності спадкоємця, який має таке розпорядження виконувати.

Визнання заповіту недійсним в цілому означає недійсність усіх розпоряджень заповідача, в тому числі і розпорядження щодо позбавлення спадкоємця права на спадкування.

Поряд з інститутом недійсних заповітів, Цивільний кодекс України оперує також поняттям «чинний заповіт» (у частинах 3, 4 ст. 1235 ЦК, ч. 4 ст. 1236 ЦК). Можна припустити, що такі заповіти мають визнаватися не недійсними, а саме нечинними, тобто неукладеними повністю або у частині, оскільки вони відповідають дійсній волі укладача, вчиняються в межах його цивільної дієздатності, в них відсутні порушення вимог закону щодо форми, порядку посвідчення.

Нечинність таких заповітів обумовлюється саме особливостями їх правової природи, адже чинність заповіту щодо складу об'єктів та суб'єктів спадкування згідно зазначених норм визначається на час відкриття спадщини, а не на час складання заповіту.

Чотирнадцята київська
державна нотаріальна контора